

تدوین الگوی مفهومی تفسیر میراث در ژئوپارک‌ها بر اساس روش‌های معتبر جهانی

بهرام نکویی صدری^۱، نادرقلی قورچیان^۲، امیرحسین محمدداودی^۳

DOI:10.22034/jtd.2020.263840.2221

چکیده

تدوین الگوی مفهومی تفسیر میراث در ژئوپارک، براساس روش‌های معتبر استفاده‌شده در ژئوپارک‌های کشورهای پیشرفته و عضو شبکه جهانی ژئوپارک‌ها می‌تواند در ارتقای ژئوپارک‌های عضو شبکه جهانی - برای کسب کارت سبز مجدد از طریق بازرسان یونسکو یا برای ثبت پرونده ژئوپارک‌های در حال تأسیس در فهرست شبکه جهانی ژئوپارک‌ها در کشور - نقش مؤثری داشته باشد. این پژوهش جزو پژوهش‌های کیفی بوده که با روش تحلیل مضمون انجام شده است. برای انجام این پژوهش، نخست مضامین تفسیر میراث در کشورهای پیشرفته با استفاده از روش تحلیل مضمون و براساس حوزه پژوهش از میان سیزده کتاب رفرنس جهانی اصلی از سال ۱۹۵۷ تا ۲۰۱۹ و بررسی ضمنی محتوای وبسایت‌های ۱۴۷ ژئوپارک عضو شبکه جهانی تحت حمایت یونسکو شناسایی شد. سپس مضامین استخراج‌شده آموزش گردشگران در مطالعه ژئوپارک‌های کشورهای پیشرفته با ابعاد هفت‌گانه آموزشگر (مفسر)، محتوا، ابزار، مکان، اصول، شیوه‌ها و مخاطب و مؤلفه‌های سی‌گانه آن از متون شناسایی شد. در این پژوهش، علاوه بر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تفسیر میراث در ژئوپارک‌ها، به‌طور ویژه برای ترویج و درک آسان‌تر جامعه دانشگاهی - اجرایی داخل کشور، این نتیجه حاصل شد که تفسیر میراث در صنعت گردشگری از منظر مفهوم‌سازی، همان «آموزش غیررسمی گردشگران با رویکرد تفسیری» است؛ بنابراین مدیران، مسئولان و دست‌اندرکاران ژئوپارک‌های در حال تأسیس یا راه‌اندازی‌شده کشور باید برای بهبود وضعیت کمی و کیفی ژئوپارک‌ها و توسعه گردشگری پایدار، به نقش هم‌زمان همه ابعاد هفت‌گانه آموزش گردشگران توجه و براساس آن‌ها برنامه‌هایی طراحی، تدوین و اجرا کنند.^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۱۱

واژه‌های کلیدی:

مدل مفهومی، ژئوتوریسم، ژئوپارک‌های عضو شبکه جهانی یونسکو، تفسیر میراث

مقدمه

در عصر حاضر، ژئوپارک‌ها از جمله مقصدهای گردشگری هستند که برای ارتقای خرد اجتماعی، حفاظت از میراث زمین‌شناختی و بهبود معیشت اقتصادی مردم و فقرزدایی از مناطق محروم، حساسیتی ویژه ایجاد کرده‌اند؛ اما هنوز دولتمردان و تصمیم‌گیران کشورهای در حال توسعه به‌خوبی آن‌ها را شناسایی نکرده‌اند.

(Sadry, 2021a). پارک‌ها و مناطق حفاظت‌شده در نظام قدیمی مدیریتی خود، ناگزیر به اجرای سیاست مدیریت سخت بودند و اجازه ورود گردشگر به آن‌ها داده نمی‌شد (یا به‌ندرت داده می‌شد). اما راهبرد جدید تأسیس ژئوپارک‌ها هم‌زمان استفاده پایدار و حفظ میراث طبیعی و فرهنگی را در سایه ارائه تفسیر میراث از طریق ژئوپارک برای گردشگران فراهم ساخته است.

۱. دانش‌آموخته دکتری تخصصی مدیریت آموزشی، گروه مدیریت آموزشی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. استاد گروه مدیریت آموزشی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛ naghourchian@gmail.com
۳. دانشیار گروه مدیریت آموزشی، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران
۴. با سپاس و قدردانی صمیمانه از جناب آقای دکتر یحیی کمالی، عضو محترم هیئت علمی دانشگاه باهنر کرمان، برای ارائه نظریات ارزنده ایشان در طی انجام این پژوهش.

ژئوپارک‌ها در فرایند شکل‌گیری و تکامل نقش آموزش همگانی علوم زمین (زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی) و محیط زیست خود، ابعاد و ویژگی‌های متعددی را در کشورهای گوناگون جهان به خود گرفته‌اند و سطح موفقیت آموزشی - اقتصادی - اجتماعی آن‌ها در شبکه جهانی ژئوپارک‌های تحت حمایت سازمان یونسکو نیز متفاوت بوده است. کارآمدی نظام تفسیر ژئوتوریسم و میزان پاسخ‌دهی به این نیاز در ژئوپارک‌ها در انجام رسالت فوق و استفاده بهینه از فرصت‌ها و منابع، به بررسی چالش‌های اساسی مرتبط بستگی دارد. سازمان یونسکو نیز به دلیل تأیید هر چهار سال یک‌بار ژئوپارک‌های از قبیل ثبت شده و برای ابقای دوباره در شبکه جهانی و استمرار فعالیت‌ها تحت برند سازمان یونسکو بر چگونگی به‌کار بستن مسئولیت‌ها، کیفیت برنامه‌های آموزشی، نتایج فعالیت‌ها با هدف توسعه پایدار گردشگری در منطقه و هماهنگی فعالیت‌ها با نیازهای معیشتی جامعه محلی و غیره و بر پاسخ‌گویی ژئوپارک‌ها تأکید دارند (نکوئی صدی، UNESCO, 2018:1398).

هدایت و رهبری مؤثر در داخل ژئوپارک‌ها و وجود ساختار دقیق نظارت و پاسخ‌گویی (علاوه بر نظارت و ارزیابی هر چهار سال یک‌بار بازرسان یونسکو) یکی از ضرورت‌ها و نیازهای اجتناب‌ناپذیر در نظام کارآمد ژئوپارک است. ژئوپارک‌ها فضای تفریحی - آموزشی - حفاظتی هستند که لازم است از نظر دانش، علوم زمین‌شناسی و الگوهای رفتار محیط زیستی دست‌کم از سایر فضاهای گردشگری جلوتر باشند و با توجه به نقش ژئوپارک در پاسخ‌گویی به نیاز و انتظارات جهانی (و همچنین مخاطبان)، ایجاب می‌کند که ژئوپارک به‌طور مداوم کیفیت فرایند و فعالیت‌های خود را بهبود بخشد. تنوع آموزشی ژئوپارک‌ها و شیوه‌های گوناگون پاسخ‌گویی به نیازهای آموزشی - تفریحی و شرایط و امکانات آن بر غنای علمی این فضاها می‌افزاید. اگر پاسخ‌گویی مدیران ژئوپارک‌ها با این اصول در تضاد باشد یا ژئوپارک نتواند تعادل میان نقش آموزشی - تفریحی از یک‌سو و پاسخ‌گویی به ذی‌نفعان بیرونی (از جمله آژانس‌های گردشگری بخش خصوصی و...) را از سوی دیگر برقرار کند، به سمت الگوهای ناکارآمد مدیریتی حرکت خواهد کرد و چنین ژئوپارکی نخواهد توانست عملکرد سازنده، متعالی و پایدار داشته باشد و ممکن است از فهرست شبکه جهانی تحت حمایت یونسکو خارج شود. تفسیر میراث در ژئوپارک، مفهومی دشوار

و پنهان است که در مفهوم ساده آن، در اذهان جامعه دانشگاهی - اجرایی، صرفاً به حضور راهنما بسنده شده و گره خورده است. اما در ادبیات منتشر شده برای آموزش گردشگران، توافقی وجود دارد که آن «مفهوم تفسیر است و قدمتی ۱۲۰ ساله در جامعه غرب دارد که در ایران از ارکان مغفول گردشگری است» (بک و کیبل، ۱۳۹۶: ۳۱-۳۶). به باور هم (2013)، آموزش گردشگران به معنای بهره‌مندی آنان از اختیار و پایبند نبودنشان به مقررات آموزشی مرسوم در محیط‌های آموزش رسمی است که آنان را «مختار» نامیده است که می‌توانند مختارانه در معرض این آموزش‌ها قرار گیرند یا نگیرند.

براساس اعلام سازمان جهانی تجارت (دبلیو. تی. او) و برنامه محیط زیست سازمان ملل (1994: 36) آموزش و تفسیر از موارد اساسی است که مدیران برای مدیریت بهتر گردشگران استفاده می‌کنند: «گفته شده است که عدم وجود برنامه تفسیر در مناطق حفاظت‌شده، به‌مثابه دعوت بازدیدکننده به منزل خودتان، گشودن درها و سپس در رفتن (جیم‌شدن) شماس است».

درخصوص شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های نظام تفسیر در ژئوتوریسم، تاکنون هیچ تحقیقی در ایران انجام نشده است؛ اما در سطح جهانی فقط در تحقیقی بین‌المللی از ندا ترابی فارسانی و همکارانش (با مشارکت محققانی از سه کشور ایران، پرتغال و چین) به نام «آموزش به‌مثابه رکن اساسی در ژئوتوریسم» در سال ۲۰۱۸، که در فصل هفدهم کتاب رفرنس جهانی به نام دست‌نوشته‌های ژئوتوریسم اثر داولینگ و نیوسام^۱ در انتشارات الگار^۲ به چاپ رسید، این مؤلفه‌ها به پنج مؤلفه تفریح، فناوری، هنر، آگاهی و تخصص علمی و مشارکت داوطلبان و مردم محلی خلاصه شده است (Farsani et al., 2018).

همچنین در فصل نهم، از جدیدترین کتاب رفرنس جهانی به نام صنعت ژئوتوریسم در قرن بیست‌ویکم^۳ چاپ ۲۰۲۱ در انتشارات اپل آکادمیک^۴ تحت عنوان «تفسیر میراث معدن‌کاری: مطالعه موردی نمایشگاه معدن زغال سنگ»،^۵ کیبل^۶ به لزوم به‌کارگیری پانزده اصل جدید تفسیر در جهان در ژئوتوریسم (به‌جای صرفاً

۱. از مقدمه مترجم (نکوئی صدی، بهرام؛ سرآغازی بر آموزش علم تفسیر در ایران)
 2. Ham
 3. The WTO and United Nations Environment Programme (WTO/UNEP)
 4. Disappearing
 5. Handbook of Geotourism
 6. Dowling & Newsome
 7. Elgar
 8. The Geotourism Industry in the 21st Century
 9. APPLE Academic Press
 10. Interpreting Mining: A Case Study Of A Coal Mine Exhibit
 11. Cable

وجود تفسیر میراث زمین‌شناختی^۱ عامل موفقیت آن است (داولینگ و نیوسام، ۱۳۸۷؛ نکوئی صدری، ۱۳۸۸). در داخل کشور، موضوع آموزش غیررسمی گردشگران (تفسیر میراث) با دقت و نظام‌مند بررسی نشده است؛ در نتیجه در ایران شناخت کافی از نظام تفسیر ژئوتوریسم جود ندارد. بی‌توجهی به آموزش نامحسوس، تفریحی و جذاب گردشگران، که باعث نشاط و جذابیت ژئوپارک‌هاست، باعث شکست می‌شود و در این صورت، برای مقصد دانستن دیگران در شکست برنامه‌های ژئوپارک، که تأثیر مستقیم در ابعاد اقتصادی - اجتماعی - محیط زیستی ژئوپارک دارد، بهانه‌ای وجود ندارد؛ بنابراین سزاوار است تفسیر میراث در ژئوپارک‌ها بیشتر از هر مقصد گردشگری دیگری در ایران به رسمیت شناخته شود. این پژوهش، مهم‌ترین مؤلفه‌های تفسیر میراث یا آموزش گردشگران در ژئوپارک‌ها را براساس روش‌های معتبر جهانی شناسایی و در پایان، مدلی تدوین می‌کند تا مدیران و برنامه‌ریزان نظام تفسیر ژئوتوریسم بتوانند در آن برای رشد و بالندگی ژئوپارک و ارتقای مدیریت آن استفاده کنند.

هدف پژوهش حاضر، تدوین الگوی مفهومی تفسیر میراث در ژئوپارک و ارائه ابعاد و مؤلفه‌های مرتبط براساس مطالعه روش‌های معتبر جهانی بوده است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر شیوه اجرا، کیفی بوده و برای جمع‌آوری داده‌ها از روش مثلث‌سازی استفاده شده است. به‌منظور تدوین مبانی نظری و ادبیات پژوهش از تحلیل مضمون و برای گردآوری داده‌های اولیه، که از قبل وجود نداشتند، از فهرست الکترونیکی در نرم‌افزار Word استفاده شد. روش تحلیل شبکه مضامین روش مناسبی در تحلیل مضمون است که آتراید و استیرلینگ آن را ابداع کردند. شبکه مضامین براساس روندی مشخص، پایین‌ترین سطح قضیه‌های پدیده را از متن استخراج کرده (مضامین پایه) است. سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آن‌ها به‌صورت مجردتر و انتزاعی، به دسته‌بندی جدید (مضامین سازمان‌دهنده) دست یافته‌اند و در نهایت این مضامین عالی را در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده و به‌صورت مضامین حاکم بر کل متن (مضامین فراگیر) درآورده‌اند. به‌طور کلی، تحلیل مضمون شامل پنج فرایند به شرح جدول ۱ است.

استفاده از شش اصل قبلی تیلدن^۱ در کشورهای پیشرفته صحه گذاشته است. به‌طور کلی سیر تحولات آموزش گردشگران/ تفسیر میراث در سایت‌های گردشگری جهان «بیش از صد سال قدمت دارد» (Beck et al., 2018: 14) و می‌توان آن را به پنج مرحله دسته‌بندی کرد:

۱) آموزش مویر^۲ به گردشگران در پارک‌های ملی ایالات متحده آمریکا به‌طور خودجوش حدود سال ۱۸۸۰ (رمزگشایی از آفرینش برگ درختان، سنگ‌ها، کوه‌ها و... با زبان علمی مهیج، جذاب و ساده به مردم بازدیدکننده از طبیعت) و همچنین آغاز غیررسمی و خودجوش پدر پارک‌های ملی ایالات متحده آمریکا و جهان در مورد تفسیر میراث در جهان؛

۲) میلز^۳ راه مویر را ادامه می‌دهد و چهار اصل تجربی به‌دست‌آمده از اعمال مویر بزرگ را در کتابش در ۱۹۲۰ تدوین می‌کند؛

۳) تیلدن^۴ راه میلز را ادامه می‌دهد و کتاب تفسیر میراث ما^۵ را در سال ۱۹۵۷ با شش اصل تفسیر از وی، که به انجیل تفسیر میراث در جهان معروف است (ارتقای چهار اصل تجربی اشاره‌شده از میلز به شش اصل متقن تجربی در جهان) تألیف می‌کند. این کتاب تا به امروز مرجع دانشگاهی و مرجع عملیاتی مفسران میراث سراسر جهان در موزه‌ها، پارک‌ها، باغ وحش‌ها، ژئوپارک‌ها و غیره در کشورهای پیشرفته جهان است؛

۴) بازنگری پس از ۴۰ سال در شش اصل تجربی ارائه‌شده از تیلدن و ارتقای آن به ۱۵ اصل با توجه به تغییرات فناوری در جهان به‌دست‌بک و کیبل^۶ (1998) (در کتاب تفسیر برای قرن بیست و یکم: اصول راهنمای پانزده‌گانه برای تفسیر میراث طبیعی و فرهنگی،^۷ که خوشبختانه برای پیوستن به این تحولات جهانی، برگردان فارسی این اثر به نام اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری: مدیریت بازدیدکنندگان و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی به همت نکوئی صدری از نسخه ۲۰۱۱ این کتاب انجام و به‌طور مشترک از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه علم و فرهنگ و مهکامه در ایران منتشر شد) (بک و کیبل، ۱۳۹۳)؛

۵) ظهور ژئوپارک‌ها در قرن بیست‌ویکم در جهان به‌منزله نمودی از توسعه علم ژئوتوریسم، که صرفاً

1. Tilden
2. Moir
3. Mills
4. Freeman Tilden
5. Interpreting Our Heritage
6. Beck & Cable
7. Interpretation for the 21st century: fifteen guiding principles for interpreting nature and culture,
8. Geo-interpretation

جدول ۱: ترتیب مراحل و معیارهایی برای تحلیل مضمون خوب (Braun & Clarke, 2006)

ردیف	فرایند پنج مرحله‌ای	توصیف فرایند
۱	آشنایی با داده‌ها	نوشتن داده‌ها (در صورت ضرورت (شفاهی بودن))، خواندن و دوباره خواندن، ثبت ایده‌های اولیه
۲	ایجاد کدهای اولیه (کدگذاری)	کدگذاری ویژگی‌های مدنظر داده به صورت منظم در کل مجموعه داده، (و در نهایت) تطبیق و مرتب کردن داده‌ها با هریک از کدها
۳	جست‌وجوی مضامین (تحلیل داده‌ها)	تطبیق دادن کدها به مضامین بالقوه و جمع‌آوری همه داده‌های مرتبط با هریک از مضامین بالقوه (نه فقط بازنویسی و توصیف)
۴	بازنگری مضامین	بررسی مضامین با کدهای استخراج شده (سطح ۲) و مجموعه داده‌ها (سطح ۱) و (در نهایت) تشکیل شبکه تحلیلی مضامین
	تعریف و نام‌گذاری مضامین	تحلیل مداوم برای پالایش ویژگی‌های هر تم، بیان جامع نقل قول‌ها، تدوین تعاریف روشن و نام‌ها برای هریک از تم‌ها
۵	تدوین گزارش	آخرین فرصت برای تحلیل، انتخاب نمونه‌های روشن و آشکار، تحلیل پایانی از استخراج تحلیلی مرتبط با پرسش‌های پژوهش و ادبیات و تدوین گزارش دانشگاهی از تحلیل

فصلنامه علمی - پژوهشی گردشگری و توسعه

انجمن علمی گردشگری ایران

سال یازدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

جامعه پژوهش این مطالعه عبارت‌اند از: هفت کتاب مرجع جهانی ژئوتوریسم (به زبان انگلیسی) (که در مجموع بیش از ۲۰۰ دانشمند ژئوتوریسم و مدیر ژئوپارک از سراسر جهان در تألیف این هفت کتاب (جدول ۲) مشارکت داشته‌اند)، کتاب مرجع تفسیر از بک و کیبل (۱۳۹۶) و تعدادی از کتاب‌های منتخب مرجع دیگر در حوزه تفسیر در جهان، مجلات بین‌المللی مرتبط با ژئوتوریسم و همچنین تفسیر به زبان انگلیسی و همچنین مجموعه مقالات کنفرانس‌های ژئوپارک‌های اروپا و جهان از بدو برگزاری تا سال ۲۰۱۹ که در جدول‌های ۲، ۳ و ۴ فهرست آن‌ها ذکر شده‌اند.

جدول ۲: فهرست هفت کتاب مرجع اصلی زمین گردشگری در جهان (Sadry, 2020)

ردیف	پدیدآورنده اثر	نام کتاب مرجع جهانی	سال نشر	ناشر	تعداد مشارکت‌کنندگان ^۱
۱	R. Dowling & D. Newsome	Geotourism	2006	Elsevier	۲۷
۲	R. Dowling & D. Newsome	Global Geotourism Perspectives	2010	Goodfellow	۲۱
۳	D. Newsome & R. Dowling	Geotourism: The Tourism of Geology and Landscape	2010	Goodfellow	۳۵
۴	T.A. Hose	Geoheritage and Geotourism: a European Perspective	2016	Boydell Press	۱۲
۵	E. Reynard & J. Brilha	Geoheritage: Assessment, Protection and Management	2018	Elsevier	۴۶
۶	R. Dowling & D. Newsome	A Handbook of Geotourism	2018	Elgar	۵۲
۷	B.N. Sadry ^۳	The Geotourism Industry in the 21st Century	2021	Apple Academic Press	۳۵

کتاب‌های بین‌المللی مرجع ژئوتوریسم مطالعه شده در تحقیق حاضر

1. ProGeo News, 2020, No.4, <http://www.progeo.ngo/publications.html>

2. Contributors

۳. پیش‌نویس کامل این کتاب قبل از انتشار رسمی، در طول انجام این پژوهش تا سال ۲۰۱۹، در دسترس بود.

برای انجام این پژوهش، پژوهشگران برخی از اسناد را با ترجمه دقیق به فارسی برگردانده‌اند. علاوه بر کتاب‌های مرجع ژئوتوریسم به زبان انگلیسی (جدول ۲)، برای ارائه الگوی این پژوهش، اسناد جدول ۳ نیز به‌منزله مراجع مرتبط با موضوع تفسیر میراث (صرفاً با دو کتاب مرجع موجود بسیار مهم در باب تفسیر مرتبط داخلی به زبان فارسی) انتخاب و استفاده شده‌اند و بنابراین ده سند (جدول ۳) متن‌کاوی دقیق شده‌اند.

جدول ۳: کتاب‌های مرجع: عمدتاً تفسیر داخلی و خارجی مطالعه‌شده در پژوهش حاضر

ردیف	نام سند	سال انتشار	نویسنده/ مترجم یا گردآورنده اثر	ناشر
۱	اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری: مدیریت بازدیدکنندگان و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی	۱۳۹۶ (ویرایش جدید)	لری بک و تد کیبل؛ ترجمه بهرام نکونی صدری با همکاری فاطمه فهرست	معاونت پژوهشی دانشگاه علم و فرهنگ و مهکامه
۲	مقدمه‌ای بر میراث زمین‌شناختی: ژئوسایت‌ها و ژئومورفوسایت‌ها	۱۳۹۸	نکونی صدری بهرام	مهکامه و انجمن ایرانی ژئومورفولوژی
۳	Children's Interpretation: A Discovery Book for Interpreters	1978	Machlis, G. and McDonough, M.	University of Washington
۴	Interpreting our heritage	1957	Tilden, F.	The University of North Carolina Press
۵	Education for Sustainability in Tourism: A Handbook of Processes, Resources, & Strategies	2015	Moscardo, G. and Benckendorff, P.	Springer-Verlag
۶	Interpretation: Making a difference on purpose	2013	Ham, S.	Fulcrum Publishing
۷	Analytics in Smart Tourism Design: Concepts and Methods	2017	Xiang, Z.; Fesenmaier, D. R	Springer Publishing
۸	Explaining our world: An approach to the art of Environmental Interpretation	2003	Pierssené, Andrew	E&FN SPON Publishing
۹	Geoheritage: getting the message across. What message and to whom? (a book chapter)	2018	Macadam, J.,	Elsevier
مقاله خارجی: درخصوص فناوری نو				
	Technology in tourism—from information communication technologies to eTourism and smart tourism towards ambient intelligence tourism: a perspective article	2019	Buhalis, D.	Tourism Review (Journal)

همچنین وبسایت‌های ۱۴۷ ژئوپارک جهانی تحت حمایت یونسکو^۱ و دستورالعمل بالادستی الزامات تأسیس ژئوپارک‌ها (UNESCO, 2018) و اسناد اتحادیه اروپا در خصوص آموزش‌های غیررسمی و تنوع آن‌ها با دقت مطالعه و بررسی شد. در مورد سایر اسناد مطالعه‌شده در پژوهش حاضر، طبق

جست‌وجوهای انجام‌شده در چهار مجله‌ای که داوولینگ و نیوسام^۲ (2018: 12) در کتاب مرجع جهانی ژئوتوریسم به نام Handbook of Geotourism به آن استناد کرده‌اند (ردیف‌های ۱ تا ۵)، همراه با ردیف‌های افزوده شده ۶ و ۷ در جدول ۴، به‌طور کلی بررسی شدند.

جدول ۴: فهرست مجلات بررسی‌شده برای ارائه الگوی مفهومی تفسیر میراث ژئوتوریسم

ردیف	مجله‌های بین‌المللی مرتبط با ژئوتوریسم
1	Earth Heritage (www.earthheritage.org.uk)
2	GeoTurystyka/ Geotourism (www.geoturystyka.pl)
3	GeoJournal of Tourism and Geosites (http://gtg.webhost.uoradea.ro)
4	Geoconservation Research (http://gcr.khuisf.ac.ir)
5	Geoheritage Journal (https://www.springer.com/journal/12371)
6	International Journal of Geoheritage and Parks http://www.keaipublishing.com/en/journals/international-journal-of-geoheritage-and-parks/
منبع: اقتباس بخشی از مطالب این جدول از داوولینگ و نیوسام (2018) و صدری ^۳ (2021c)	
مجله تفسیر (مجله جهانی پژوهش‌های تفسیر میراث)	
7	Journal of Interpretation Research (http://www.interpnet.com/JIR)

الگوی معانی داده‌های کیفی تمرکز دارد. مضمون یا تم عنصر کلیدی در این روش است. مضمون‌ها با ارزش‌ترین واحدهایی هستند که در تجزیه و تحلیل محتوا باید مدنظر قرار گیرند و منظور از مضامین معنای خاصی است که از یک کلمه یا جمله یا پاراگراف مستفاد می‌شود. این مضمون‌ها فضای خاص و مشخصی را اشغال نمی‌کنند؛ زیرا یک جمله ممکن است چند مضمون داشته باشد و یا چند پاراگراف متن ممکن است فقط یک مضمون داشته باشد. اما ما عملی به نام کدگذاری بر روی مضمون‌ها نداریم و طرح چنین موضوعاتی در برخی کتب پژوهش کیفی گمراه‌کننده است و در زمینه ترمینولوژی «آب را گل‌آلود می‌کند» (سالدانیا، ۱۳۹۵). با توجه به ماهیت این پژوهش بین‌رشته‌ای، که بخشی از آن در علم و صنعت گردشگری و بخشی دیگر در رشته مدیریت آموزشی قرار می‌گیرد، با سازمان‌دهی، تنظیم، و یافتن الگوهای جدید داده‌ای از کتاب مرجع اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری و سایر منابع، کتب و مقالات داخلی و خارجی و مصاحبه بی‌ساخت با متخصصان امر در هر دو رشته گردشگری و آموزش در گردشگری، برای ادراک ساده، درست و تاحد ممکن منطقی به ارائه

همچنین در این بررسی‌ها از شروع کنفرانس‌های جهانی ژئوتوریسم از سال ۲۰۰۸ از استرالیا و چهار کنفرانس جهانی بعدی در مالزی ۲۰۱۰، عمان ۲۰۱۱، پرتغال ۲۰۱۱ و هنگ‌کنگ - چین ۲۰۱۳ و مجموعه مقالات کنفرانس‌های مستقل مربوط به ژئوپارک‌های یونسکو (پانزده کنفرانس ژئوپارک‌های اروپایی) و هشت کنفرانس ژئوپارک‌های جهانی که هشتمین آن در سال ۲۰۱۸ در ایتالیا برگزار شده است) بررسی و رصد کلی شد. برای انجام این پژوهش، نخست مضامین تفسیر از کتب مرجع ۱۹۵۷ تا ۱۹۹۸ شناسایی شد. سپس مضامین استخراج‌شده آموزش‌گردشگران در ژئوپارک‌های کشورهای پیشرفته با مضامین سازمان‌دهنده در حوزه هفته‌گانه شامل محتوا، ابزار، مخاطب، آموزشگر یا مفسر، مکان، شیوه و اصول شناسایی شدند و در این میان، سی مؤلفه مربوط به زیرشاخه‌های این مضامین سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند.

روش پژوهش به‌صورت کیفی و اکتشافی (از طریق اسنادی با روش تحلیل مضمون) به‌دست آمده است (شکل ۱). تحلیل مضمون شیوه‌ای در روش پژوهش کیفی است که بر شناسایی، تحلیل و تفسیر

2. Dowling & Newsome

3. Sadry

1. www.unesco.org

صرفاً استفاده از کتاب و روش اسنادی در این تحقیق نیاز به تشکیل جامعه آماری کیفی مکمل احساس شد؛ از این رو در راستای تشکیل جامعه کیفی مکمل ادبیات پژوهش، به صورت مصاحبه نیمه ساختاریافته با خبرگان حوزه‌های بین رشته‌ای و این رشته انجام شد. در مصاحبه رایانامه‌ای، محث‌های مصاحبه در قالب رایانامه به نشانی رایانامه مصاحبه‌شونده ارسال شد. طبیعتاً زمان پاسخ‌گویی با زمان پرسش هم‌زمان نبود. همچنین مصاحبه تلفنی رودررو و از طریق اجتماع‌های برخطی (واتس‌آپی) علاوه بر رایانامه‌ای انجام شد. تعدادی مصاحبه بی‌ساخت و نیمه ساختاریافته با دانشمندان ژئوتوریسم، تفسیر و روان‌شناسی اجتماعی، فآوا و مدیریت آموزشی از استرالیا، آمریکا و ترکیه و ایران همچنین برخی مدیران مطلع، خبرگان و متخصصان داخلی و ایرانیان متخصص مقیم خارج از کشور (علاوه بر دانشمندان خارجی و بسیار مشهور بین‌المللی) انجام شد. برای مثال پرفسور میلانی (متخصص مهندسی کامپیوتر) از ترکیه^۱ در کار تعیین ابعاد و مؤلفه‌ها و ارائه چارچوب، همکاری لازم را در قالب پاسخ‌دهی به پرسش‌های نیمه ساختاریافته، همفکری، بارش فکری، مشورت، هدایت و تعلیم پژوهشگر برای پیشبرد این پژوهش در تفکیک مؤلفه‌های تخصصی فآوا (ICT) و فناوری پیشرفته در بُعد ابزار آموزش غیررسمی انجام دادند و پس از چندبار رفت و برگشت و اصلاح فایل - برای بسته شدن چارچوب و تعیین و تفکیک مؤلفه‌ها در بعد مربوطه - به این پژوهش و ارائه چارچوب آن کمک کردند. در مواقع نیاز، در رابطه با اساتید جهانی مطرح تفسیر از آمریکا و استرالیا به صورت ناشناس پرسش‌های بی‌ساخت رایانامه‌ای ارسال و اخذ نظر شد (مثل پرفسور ماسکارودو و پرفسور هم^۲، دو تن از بزرگان تفسیر و آموزش گردشگران در جهان).

در این پژوهش، پژوهشگر با انبوهی از اطلاعات خام مواجه بود که لازم شد با قدرت خلاقیت خود آن‌ها را در قالب‌های ماتریسی مضمونی به صورت کاربرگه‌های دست‌نویس (به صورت برنوشته‌ها^۳) سازمان دهد. همچنین از مراحل پژوهشی برای یافتن خرده‌مضمون‌ها (sub themes)، از شیوه‌ی برش و جورکردن بخش‌هایی از متن یا نقل قول‌های معین و انتقال آن‌ها به فایل‌های تعیین شده و در نهایت جمع‌آوری بخش‌های برش‌یافته در قالب مقوله‌های مفهومی معین و نام‌گذاری آن‌ها، کدگذاری

آن به شکل معنی‌دار مبادرت و مفهوم‌سازی لازم برای مدیریت آموزشی انجام شد. پس از مقوله‌بندی‌های مناسب و معنی‌دار بر اساس تشابه‌ها و تفاوت‌ها در داده‌ها و برقراری نوعی رابطه میان مقوله‌های ایجادشده با استنباط لازم به منظور کشف و تفسیر الگوهای جدید به شکل متقاعدکننده اقدام شد تا شواهدی در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش به دست آید. در این پژوهش، بین جمع‌آوری داده‌ها و شیوه تحلیل خطی رابطه‌ای دیده نشد و تحلیل به صورت هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها اعمال شد و فرایند جمع‌آوری داده‌ها پس از تحلیل ادامه یافت تا الگوی نظری حاصل شد. چنانچه تابع اصل بازبافتی و در نتیجه اصول چرخه‌ای و تکراری مراحل جمع‌آوری و تحلیلی است، از طرفی طبق معمول پژوهش‌های کیفی - چون بخش کیفی این پژوهش «داده پیرو» است (و نه «فرضیه پیرو») یا بر اساس فرضیه - بنابراین فرایند تحلیل و تفسیر در راستای بازنمود اطلاعات و داده‌ها (و نه در راستای برقراری رابطه علت و معلولی) به صورتی که درک شود به کار گرفته شد. در این پژوهش، ورود به ژرف‌ساخت و برقراری ارتباط بین صورت و محتوا در دستور کار قرار گرفت. از این رو فرایند تحلیل تا حد زیادی به قدرت شهودی و مکاشفه‌ای پژوهشگر وابسته بوده است. به باور میرزایی (۱۳۹۶: ۹۷۴) پژوهش‌های کیفی به رغم این که روش علمی نظام‌مندند، اما به روش خلاقانه منعطف و پژوهشگر نیز وابسته‌اند. براون و کلارک (2006)، موضع‌ان روش تحلیل مضمون، معتقدند این نوع تحلیل، روشی است که می‌تواند هم بازتاب واقعیت‌ها باشد و هم از واقعیت‌های موجود پرده بردارد. در این پژوهش، با ارائه الگویی این نتیجه حاصل شد که تفسیر میراث در صنعت گردشگری از منظر مفهوم‌سازی برای درک آسان‌تر جامعه دانشگاهی - اجرایی داخلی، همان آموزش غیررسمی با رویکرد تفسیری است. این موضوع در قالبی کلی تعیین و تعریف شد و پس از ورود به میدان پژوهش، دامنه آن به سبب اطلاعات و داده‌هایی که از میدان پژوهش به دست آمد، محدود و تعریف مبتنی بر آن انجام شد.

استخراج داده‌ها از جامعه آماری کیفی به روش اسنادی بوده است. با توجه به ماهیت بین‌رشته‌ای این پژوهش و پرسش‌های به وجود آمده در حین تحلیل مضمون و استخراج مؤلفه‌ها و ابعاد و همچنین کافی نبودن

1. Bandirma Onyedi Eylul University, Turkey (Department of Computer Eng; Faculty of Engineering & Natural Sciences); Prof Milani
2. Prof Moscardo & Prof Ham
3. Index cards

تفسیرهای ارائه شده از تحلیل مضمون مطرح کرده‌اند (محمدپور، ۱۳۹۲: ۷۳-۷۴ به نقل از میرزایی، ۱۳۹۶: ۱۲۵۶).

(۱) وزن بخشی به شواهد (کدام داده‌ها دست اول و کدام دست دوم، رسمی یا غیررسمی، ضعیف یا ارزشمندتر و ... هستند)؛

(۲) تأیید منطقی: آزمون اگر - پس^۱ برای روشن ساختن رابطه بین متغیرها (مفهوم‌ها)؛

(۳) راهبرد تاکتیکی: شامل کنترل داده‌های پرت؛

(۴) بازخورد مطلعان و افراد درگیر.

درخصوص پایایی، با توجه به این که احتمال دارد پژوهشگران در زمینه عوامل انگیزشی، انتظارات، میزان آشنایی و پرهیز از ناراحتی (انجام زحمات بیشتر) با هم متفاوت باشند، تضمینی برای پایایی تحلیل مضمون وجود ندارد (میرزایی، ۱۳۹۶: ۱۰۶۶) و همچنین در خصوص معایب روش تحلیل مضمون گفته می‌شود که به این بستگی دارد که تحلیل ضعیف انجام شود یا سؤال تحقیق نامناسب باشد. این بدان معنی است که تحلیل مضمون به گفته براون و کلارک (۲۰۰۶) ممکن است به دست فردی بدون دانش و مهارت انجام شود که اغلب به نظر می‌رسد این اتفاق می‌افتد؛ از این رو برای پیش‌بینی و رفع این موضوع، نخست رویکرد تحلیل دقیق^۲ با عنایت به غوطه‌وری قبلی چندین ساله پژوهشگر در موضوع هم‌زمان در پیش گرفته شد.

انجام شد. در این پژوهش، رابطه بین جمع‌آوری داده‌ها و شیوه تحلیل خطی نبود و تحلیل به صورت هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها اعمال شد و فرایند جمع‌آوری داده‌ها پس از تحلیل ادامه یافت تا الگوی نظری حاصل شود؛ چنانچه تابع اصل بازیافتی و در نتیجه اصول چرخه‌ای و تکراری مراحل جمع‌آوری و تحلیلی بود. در بخش کدگذاری محوری طبق روش اشتراوس و کورین^۳ (1990: 126). مراحل ذیل انجام شد:

(۱) شناسایی ویژگی‌ها و ابعاد مقوله‌ها که طی

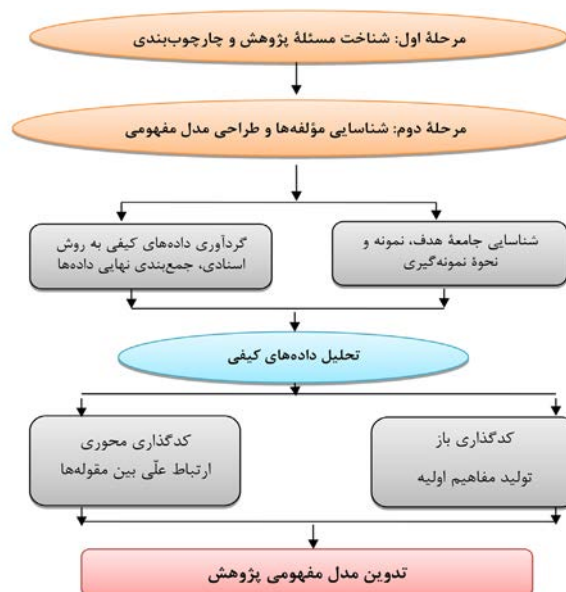
کدگذاری باز آغاز شده بود؛

(۲) مشخص کردن شرایط گوناگون که با مفهوم‌ها همراه‌اند؛

(۳) پیوند دادن مقوله‌ها به خرده‌مقوله‌های خود؛

(۴) جست‌وجوی سرخ‌هایی در داده‌ها برای ارتباط مقوله‌های اصلی با یکدیگر.

به گفته میرزایی (۱۳۹۶: ۹۷۴)، پژوهش‌های کیفی به رغم این که روش علمی نظام‌مند دارند، اما به روش خلاقانه منعطف پژوهشگر نیز وابسته‌اند. بنابراین، به دلیل غوطه‌وری چندین ساله پژوهشگر در موضوع، فرایند تحلیل تا حد زیادی به قدرت شهودی و مکاشفه‌ای پژوهشگر وابسته بوده است. در نهایت برای نمایش دیداری مضمون‌ها در قالب الگوهای دیداری با نرم‌افزار مکس کیودی^۴ و جداول ابعاد و مؤلفه‌ها فهرست‌بندی تفکیکی و توصیفی انجام شد. میلز و هابرمین^۵ (1994) و شانک^۶ (2006) چهار شیوه ذیل را - که در این پژوهش به کار رفته - برای تأیید معنا و

شکل ۱: کلیات فرایند پژوهش

1. Strauss & Corbin
2. MAXQDA
3. Miles & Huberman

5. If- then
6. A Rigorous Thematic Approach

مثلث‌سازی روش^{۱۰} (استفاده از روش‌های متعدد برای جمع‌آوری داده‌ها مانند مصاحبه بی‌ساخت رایانامه‌ای و واتس‌آپی و مشاهده پژوهشگر).

اعتبار پژوهشگر^{۱۱} (آخرین روش به کار گرفته شده در ارتقای دقت علمی) در مطالعات کیفی، ابزار جمع‌آوری اطلاعات و انجام‌دهنده فرایند تجزیه و تحلیل است. بنابراین آموزش‌هایی که پژوهشگران اخذ کرده‌اند، صلاحیت‌ها و تجارب آن‌ها برای تولید داده‌های معتبر بااهمیت‌اند (ر.ک: Polit & Beck, 2006; Lipman; et al., 2010; میرزایی، ۱۳۹۶). از این رو پژوهشگر کیفی می‌تواند انعکاس توانایی خود را مستقیم و بی‌طرفانه و با در نظر گرفتن اعتبار خود در پژوهش ابراز کند. این روند، گاه به نام بازتاب^{۱۲} در نوشته نهایی ذکر شده و می‌تواند به منزله اقدامی برای ارزیابی دقت علمی در نظر گرفته شود (Roberts et al., 2006; میرزایی، ۱۳۹۶). در این پژوهش، به منظور حصول دقت، از مرور و تأیید مطالب، اعتبار پژوهشگر، مشاهده مداوم، تلفیق در روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و نظر تکمیلی همکاران، یعنی از تمامی روش‌ها استفاده شده است. برای به دست آوردن مضمون‌هایی که داده‌ها را نمایندگی می‌کنند، از طریق مرور ادبیات پژوهشی به صورت چندرشته‌ای اقدام شد. به طور خلاصه، در انجام این پژوهش از مفاهیم، استانداردها، تعاریف تخصصی سازمان‌های بین‌المللی، منابع برخط، مجله‌ها و کتاب‌های مرجع و نیز از ارزش‌ها و بازتابش‌های ذهنی پژوهشگر و تجربه‌های شخصی وی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

روش نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت کیفی است. ابزار اصلی جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش، مطالعه متون و روش اسنادی است. پرسش‌های پژوهش درباره شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های آموزش گردشگران در ژئوپارک است. جدول ۵ مفاهیم به دست آمده از مبانی و پیشینه پژوهش را نشان می‌دهد. نمونه‌ای از نتایج مضامین پایه استخراج شده از آموزش گردشگران براساس ژئوپارک‌های کشورهای پیشرفته در جدول ۵ گزارش شده است. تعداد ۳۰ مضمون پایه (مؤلفه) شناسایی شده است که هفت نمونه از آن برای رعایت اختصار در این مقاله ذکر می‌شود.

دقت علمی شامل فعالیت‌هایی است که احتمال به دست آوردن یافته‌های معتبر را افزایش می‌دهد. چهار معیار گوبا و لینکون^۱ (۱۹۹۴) شامل اعتبار، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری و تأییدپذیری است. گفتنی است این راهبردها از اهمیت یکسانی برخوردارند. در مطالعات کیفی، معمولاً اصطلاحاتی همچون دقت علمی^۲ و موثق بودن^۳ (قابلیت اعتماد به جای روایی) استفاده می‌شود (طباطبایی و همکاران، ۱۳۹۲). از روش‌های تأمین اعتبار یافته‌ها غوطه‌وری (درگیری طولانی‌مدت)^۴ پژوهشگر است (Guba & Lincoln, 1994). بنابراین، یکی از اعمال مهم پژوهشگر در فرایند تحقیق، درگیری طولانی‌مدت و مشاهده مداوم است. همچنین بازبینی همکار^۵، تعامل بین پژوهشگر و سایر افرادی که در زمینه روش‌های تحقیق تجربه دارند (برای مثال همکاران تحقیق، مشاوران مطالعه) و زمینه راهنمایی برای طرح تحقیق، جمع‌آوری داده‌ها و تحلیل داده‌های دقیق‌تر را فراهم می‌کنند (Stommel & Wills, 2004). برای اعتباربخشیدن به تحقیق (Chery, 2011)، از روش بازبینی همکار هم استفاده شده است. روش دیگر، تکنیک مثلث‌سازی^۶ (ترکیب و تلفیق) بود. مثلث‌سازی به استفاده از منابع متعدد داده‌ها برای ترسیم نتایج در مورد آنچه حقیقت را تشکیل می‌دهد اشاره دارد. همچنین از آنجا که هدف مثلث‌سازی غلبه بر سوگیری‌های ذاتی^۷ ناشی از به کار گرفتن یک روش، یک مشاهده‌گر و یا یک تنوری در مطالعات است، از این رو با به کار بردن رویکردهای متعدد در یک مطالعه به افزایش اعتماد و اعتبار اطلاعات منجر شد. همچنین در تحقیق حاضر، از انواع روش‌های مثلث‌سازی به منظور تأیید یافته‌ها یا اطمینان از کامل بودن آن‌ها استفاده شد (طباطبایی و همکاران، ۱۳۹۲ به نقل از Streubert; Scheermesse et Rinaldi-Carpenter, 2011). مثلث‌سازی منابع داده‌ها^۸ (استفاده از منابع متعدد داده‌ها در مطالعه، مانند مصاحبه با کارشناسان پیرامون همان موضوع)؛ مثلث‌سازی نظریه^۹ (استفاده از دیدگاه‌های متعدد برای تفسیر داده‌ها)؛

1. Guba & Lincoln
2. Rigour
3. Trustworthiness
4. Immersion
5. Peer Debriefing
6. Triangulation
7. Intrinsic Bias
8. Data Source Triangulation
9. Theory Triangulation

10. Method Triangulation
11. Researcher Credibility
12. Reflexivity

جدول ۵: هفت نمونه از مضامین پایه به دست آمده از کدهای اولیه (کل مضامین پایه ۳۰ است)

ردیف	کدهای اولیه	مضامین پایه
۱	برقراری ارتباط از طریق سر (یادگیری) + برقراری ارتباط از طریق دست (ترغیب به اقدام عملی مخاطب برای حفاظت) + برقراری ارتباط از طریق قلب (داستان‌گویی)	برقراری ارتباط مخاطب با جهان
۲	به‌رو بودن و شرکت در دوره‌های بازآموزی و جلسات و محافل تخصصی + تخصص کافی و ارائه کتی و کیفی اطلاعات + ارائه اطلاعات تخصصی به زبان ساده و قابل درک + علاقه‌مند به یادگیری و توجه به جزئیات + آگاهی از فرهنگ شفاهی و آرمان مشترک منطقه	دانش به‌روز
۳	شجاعت + تسلط به سخنوری و ساختار آن + شور و شوق + رعایت رفتارهای زبان مثبت بدنی + استفاده از استعداد ذاتی هنری مثل استعداد داستان‌گویی. + توانایی موعظه‌گری و متقاعدسازی + توانایی تعامل دوطرفه و فن برقراری ارتباط با رده سنی گوناگون	فن بیان و مهارت‌های سخنرانی
۴	درگیر کردن حواس پنج‌گانه مخاطب + کمک به به‌تر دیدن و ارائه تجسم از مکان مثل خلق داستان به شکل هنری + ارائه و استفاده از نمونه‌های قدرتمند تصویری	تجسم‌پذیر ساختن دانش
۵	عشق مفسر به شغلش + عشق مفسر به مکان و میراث محل تفسیرش + عشق مفسر به مردم و بشریت و توجه به تأمین نیازهای کل (همه‌جانبه) مخاطب	عشق
۶	ایجادکننده حس شگفتی (مثل هیجان، شادابی و حتی فطرات اشک + آرامش مفسر + کارایی مفسر و رفتار حرف‌ها + تحسین برانگیز بودن مفسر + الگوی بودن (مثل دلسوز- راستگو بودن) و منحصر به‌فرد بودن مفسر (منحصربه‌فرد بودن رسم زندگی اش)	الگو و الهام‌بخش و حیرت‌انگیز بودن
۷	رعایت اصول تجربی و به‌کارگیری قاعده یک‌سوم‌ها + نوشتن پیام تفسیری براساس نیاز مخاطب + انتخاب کلمه مناسب در نوشته تفسیری + پرهیز از کلیشه‌سازی‌های غلط اجتماعی + به‌کارگیری فرهنگ شفاهی منطقه + به‌کارگیری فنون ادبی به‌صورت مکتوب	گزیده‌نویسی (اختصاص‌نویسی)

انجام‌شده در این مرحله، مشخص شد که برخی از مضمون‌های پیشنهادشده در واقع مضمون نبودند یا با مضمون‌های دیگر هم‌پوشانی دارند و با مضمون‌های دیگر ادغام‌شدنی هستند. درنهایت، پژوهشگر توانست مضامین را در ۳۰ مؤلفه خلاصه کند که نتیجه آن در جدول ۶ نشان داده شده است.

با شناسایی کدهای اولیه و مضامین پایه، مرحله بعدی تحلیل مضمون، که تشریح و تفسیر متن است، آغاز شد. در این مرحله، پژوهشگر به ترسیم شبکه مضمون‌ها می‌پردازد. بنابراین، مجموعه‌ای از مضامین را در اختیار دارد و به مطالعه‌ی مکرر کدگذاری‌های انجام‌شده و همچنین مقایسه‌ی مکرر مفاهیم و رابطه بین آن‌ها پرداخته است. در نتیجه‌ی بررسی‌های

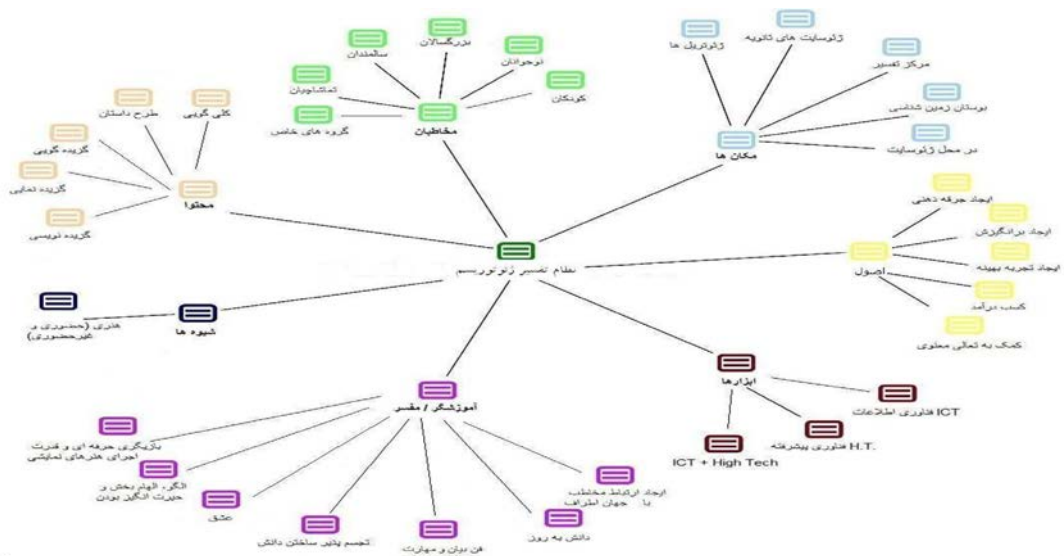
جدول ۶: مؤلفه‌های به دست آمده (مضامین پایه)

ردیف	مؤلفه‌ها	ردیف	مؤلفه‌ها
۱۶	کودکان	۱	برقراری ارتباط مخاطب با جهان اطراف
۱۷	نوجوانان	۲	دانش به‌روز
۱۸	بزرگسالان	۳	فن بیان و مهارت‌های سخنرانی
۱۹	سالمندان	۴	تجسم‌پذیر ساختن دانش
۲۰	گروه‌های خاص	۵	عشق
۲۱	تماشاچیان	۶	الگو، الهام‌بخش و حیرت‌انگیز بودن
۲۲	اطلاعات دموگرافیک	۷	بازیگری حرفه‌ای و قدرت اجرای هنرهای نمایشی
۲۳	هنر	۸	ICT «فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا)»
۲۴	مکان‌های رویاز	۹	H.T. «فناوری پیشرفته»
۲۵	مکان‌های مسقف	۱۰	«فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا)» و «فناوری پیشرفته» (توآمان)
۲۶	کلی‌گویی	۱۱	جرقه ذهنی
۲۷	طرح داستان	۱۲	برانگیزش
۲۸	گزیده‌گویی	۱۳	تجربه بهینه
۲۹	گزیده‌نمایی	۱۴	کسب درآمد
۳۰	گزیده‌نویسی	۱۵	کمک به تعالی معنوی

(1396) و سایر دانشمندان نیز تفسیر را فعالیتی آموزشی می‌دانند، بنابراین برای رفع ابهام در مفهوم‌سازی و ترویج این علم در ایران، با عاریه‌گرفتن عبارت «با رویکرد تفسیری» از پروفیسور هم (مراوده شخصی، Apr 1, 2019) و با تأکید بر ماهیت آموزشی آن به‌جای به‌کارگیری یادگیری در سامانه مدیریتی، در اینجا عبارت «تفسیر» هم‌ارز با «آموزش غیررسمی با رویکرد تفسیری»^۳ در فارسی برابرسازی شد. در ادامه هریک از ابعاد آموزش غیررسمی با رویکرد تفسیری در ژئوپارک‌ها یا به عبارتی ساده‌تر و خلاصه‌تر: «نظام تفسیر ژئوتوریسم»، به همراه زیرابعاد و مؤلفه‌های آن، ارائه شده است. در مرحله شبکه مضامین، پژوهشگر توانست هفت بعد اصلی آموزش غیررسمی با رویکرد تفسیری در ژئوپارک‌ها را، که شامل آموزش غیررسمی (دارای هفت مضمون پایه)، ابزار آموزش غیررسمی (دارای سه مضمون پایه)، اصول آموزش غیررسمی (دارای پنج مضمون پایه)، مخاطبان در آموزش غیررسمی (دارای پنج مضمون پایه)، شیوه آموزش غیررسمی (دارای سه مضمون پایه)، مکان آموزش غیررسمی (دارای دو مضمون پایه)، محتوای آموزش غیررسمی (دارای پنج مضمون پایه) است، شناسایی کند. بنابراین، مدل مفهومی آموزش گردشگران در ژئوپارک‌های کشورهای پیشرفته در شکل‌های ۲ تا ۳ و تکمیل شده آن در شکل ۳ و در نهایت در شکل ۴ گزارش شده است.

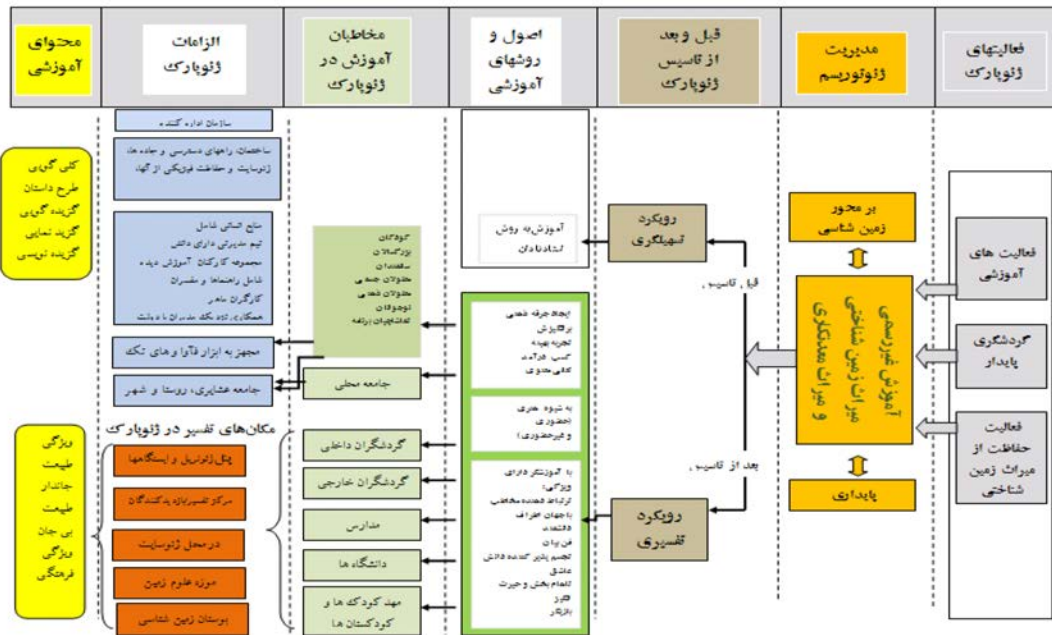
برای سادگی درک و ترویج موضوع در داخل کشور، با مطالعه اسنادی و همچنین توضیحات مبسوط ذیل، پس از اخذ نظریات متخصصان جهانی در قالب مصاحبه بی‌ساخت، عبارت آموزش غیررسمی با رویکرد تفسیری به‌جای واژه تفسیر، مطرح و معرفی می‌شود. چنانچه بک و همکاران (2018) می‌نویسند: واژه تفسیر و مفسر، که یک قرن پیش استفاده شد، تفسیر آموزش است نه یادگیری؛ دانشمندان جهان به آموزشی‌بودن فعالیت تفسیر به‌صراحت تأکید دارند. برای مثال عبارت آموزش برای تفسیر از بک و کیپل (1998; 2002; 2011)، بک و همکاران (2018)، پیرسن^۱ (2003)، هم (2013) و ... آمده است. برای نمونه اولین جمله‌ای که بک و کیپل، مؤلفان صاحب‌نام، در مقدمه کتاب اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری^۲ در سال ۱۹۹۸ میلادی ذکر کرده‌اند چنین است: «تفسیر فعالیتی آموزشی است، هدف از آن رمزگشایی از منابع [میراث] طبیعی و فرهنگی [در نزد مردم] است» و «تفسیر فرایند اطلاع‌رسانی و الهام‌بخشی [توآمان] است که در پارک‌ها، جنگل‌ها، پناهگاه‌های حیات وحش، باغ وحش‌ها، موزه‌ها و سایت‌های فرهنگی و ... انجام می‌شود». همچنین بک و همکاران (2018: 8) می‌افزایند: «آموزش Education، مترادف دیگری برای تفسیر interpretation است؛ یعنی آن آموزشی که در بسیاری از موزه‌ها و باغ وحش [در غرب] اتفاق می‌افتد». از آنجاکه بک و کیپل

شکل ۲: دیاگرام شماتیک از خروجی ابعاد و مؤلفه‌ها از نرم‌افزار مکس کیودی‌ای پس از اتمام مراحل تحلیل دستی

1. Piersenè
2. Interpretation for the 21st Century: Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture

3. Non-formal Education With an Interpretive Approach

شکل 4: مدل مفهومی آموزش گردشگران (تفسیر) و آموزش جامعه محلی (تسهیلگری) در ژئوپارک‌ها
(اقتباس بخشی از مفاد این نمودار از: بک و کیبل (۱۳۹۶)؛ DOWLING & NEWSOME, 2017; UNESCO, 2018)

کاربردهای آموزشی و گردشگری/ تفریحی از میراث زمین‌شناختی^۱ نیاز به سرمایه‌گذاری قوی ساختار مدیریتی ژئوپارک دارد. کارکنان ژئوپارک باید از متخصصان آموزش علوم زمین و تفسیر زمین‌شناسی استفاده کنند تا با تولید محتوای آموزشی معتبر، برنامه‌های آموزشی و تفسیری ژئوپارک^۲ را پشتیبانی کنند (Brilha, 2018: 331). مروری بر مسیر تکوین ژئوپارک در ایران نشان می‌دهد برای اولین بار جزیره قشم در سال ۱۳۸۵ مطرح شد و به شبکه جهانی ژئوپارک‌های تحت حمایت یونسکو پیوست. متأسفانه ژئوپارک جهانی قشم در ایران به دلیل مغایرت با استانداردها و ناآگاهی مدیران آن از فلسفه و موضوع ژئوتوریسم - طبق آنچه در غرب روی می‌دهد - از فهرست شبکه حذف شد (Sadry, 2021a)؛ اما خوشبختانه از سال ۲۰۱۷ دوباره به فهرست شبکه جهانی تحت حمایت سازمان یونسکو بازگشته است و در انتظار ارزیابان برای ارزیابی مجدد است که به دلیل شیوع بیماری کووید ۱۹ در سال ۲۰۲۰، این بازرسی‌ها به سال ۲۰۲۱ موکول شده است (UNESCO, 2020) و بنابراین یک سال دیگر فرصت دارد تا دوباره کارت سبز را برای ادامه فعالیت چهارساله جدید اخذ کند. این

مطالعات می‌تواند در صورت عملیاتی شدن در ژئوپارک، به پاسخی در برآورد نیازهای آموزشی گردشگران، ارتقای آگاهی، حفظ میراث زیست‌محیطی و حفاظت از میراث زمین‌شناسی و غیرمستقیم به بهبود معیشت جامعه محلی منجر شود. همچنین اهمیت مسئله به حدی است که برخی کارشناسان (Sadry & Tavazo, 2020) تأسیس ژئوپارک‌ها را به مثابه اهرم فقرزدایی و مرکزی برای روستاهای پیرامون تفسیر کرده‌اند. از این‌رو سزاوار است به تفسیر میراث در ژئوپارک‌ها بیشتر از هر مقصد دیگری اهمیت داده شود. هدف پژوهش حاضر، تدوین مدل مفهومی آموزش گردشگران براساس مطالعه چنین آموزشی براساس روش‌های معتبر جهانی بود. گفتنی است این پژوهش ژئوپارک‌های ثبت‌شده در کشورهای پیشرفته را بررسی کرده است؛ اما قبل از تأسیس ژئوپارک، روش آموزش آن با رویکرد تفسیری نبوده؛ بلکه رویکرد تسهیلگری بوده است. بنابراین، در اینجا آموزش در داخل ژئوپارک‌ها در مرحله قبل از تأسیس، شامل آموزش جامعه محلی (تسهیلگری) و در مرحله بعد از تأسیس ژئوپارک، شامل آموزش گردشگران (تفسیر) می‌شود (شکل ۴)؛ از این‌رو رویکرد تسهیلگری در آموزش‌های غیررسمی، پژوهش‌های جداگانه خود را می‌طلبد. عنوان

1. Geoheritage
2. the Educational and Interpretative Programmes of the Geopark

تسهیلگری در الگوی شکل ۴ به این دلیل ذکر شد تا جایگاه آموزش غیررسمی در قبل از تأسیس ژئوپارک و پس از تأسیس آن برای پژوهشگران آتی و برای مطالعات بیشتر به طور جداگانه نشان داده شود. به طور کلی نتایج نشان داد که از میان مضامین پایه، تعداد ۷ مضمون سازمان دهنده (بعد) برای مضمون فراگیر (سازه) تفسیر میراث، یا به عبارتی مفهوم تر، آموزش گردشگران در ژئوپارک شناسایی شد که شامل ابزار، محتوا، آموزشگر، مکان، مخاطب، شیوه و اصول بود و همچنین تعداد مضمون پایه (مؤلفه) به ۳۰ مضمون رسید. با این که پژوهش‌های بسیار اندکی درباره تفسیر میراث در ژئوپارک‌ها و مضامین و مؤلفه‌های آن انجام شده است؛ اما نتایج این پژوهش از جهاتی با نتایج تنها پژوهش قبلی همسو بود؛ فارسانی و همکاران (۲۰۱۸) نظام تفسیر ژئوتوریسم را شامل پنج مؤلفه تفریح، فناوری، هنر، آگاهی و تخصص علمی، و مشارکت داوطلبان و مردم محلی معرفی کرده‌اند که چهار مؤلفه از ۳۰ مؤلفه به دست آمده در این پژوهش را شامل می‌شود. مؤلفه پنجم یعنی مشارکت داوطلبان و مردم محلی در این پژوهش تفکیک شده است؛ زیرا متأسفانه پژوهشگران قبلی موضوع آموزش به مردم محلی و داوطلبان را از آموزش گردشگران تفکیک نکرده‌اند و بنابراین با موضوع جداگانه تسهیلگری خلط شده است و در شکل ۴ برای جامعه محلی تحت عنوان «آموزش غیررسمی به روش استاد نادان» از آن یاد شده است که به طور کلی با نظام تفسیر متفاوت است. همچنین در مؤلفه فناوری اشاره شده در تنها پژوهش قبلی، به موضوع فناوری (فناوری مخابرات و ارتباطات) و تلفیق آن با فناوری پیشرفته اشاره نشده است و صرفاً به فناوری پیشرفته بسنده شده است. از این رو مؤلفه فناوری و افزودن آن به مؤلفه‌های تفسیر در اصل بک و کیبل (۱۳۹۶) و نیز کیبل (۲۰۲۱) در معنی عام نیز ذکر نشده است. چنانچه در این پژوهش از بطن پانزده اصل بک و کیبل (۱۳۹۶) و سایر منابع جدید و اصلی جهان، ۳۰ مؤلفه کلیدی در هفت بعد اصلی برای اولین بار مطرح شد - که نه فقط قابلیت کاربست در ژئوپارک‌های فعلی و آتی ایران، بلکه در سایر ژئوپارک‌های منطقه و جهان دارای ضریب تأثیر است - بنابراین نتایج این پژوهش به ارتقای چشمگیری یافته‌های تحقیقات قبلی می‌افزاید و در عین حال، نظام

تفسیر ژئوتوریسم را برای مدیران ژئوپارک‌ها به طور نظام‌مند، عرضه و درک آن را تسهیل می‌کند. کاربست نتایج این پژوهش می‌تواند به کسب کارت سبز دوباره ژئوپارک قشم منجر شود یا روند ثبت ژئوپارک‌های فعلی کشور مثل ارس و طیس و سبزووار را تسریع بخشد. نتایج پژوهش حاضر نشان‌دهنده شناسایی مؤلفه‌های مهمی چون کسب درآمد، ایجاد تجربه بهینه، ایجاد برانگیزش، ایجاد جرعه ذهنی و کمک به تعالی معنوی، بازیگری و ایفای نقش سوم شخص به دست آموزشگر و استفاده از هنر استاتیک و دینامیک غیرحضور، و ... به منزله مؤلفه‌های سی گانه تفکیک شده در هفت بعد اشاره دارد (شکل ۳). ماهیت نظام تفسیر ژئوتوریسم، انتقال دانش، افزایش آگاهی‌ها و تغییر نگرش برای تغییر رفتارهای بازدیدکنندگان درباره محیط زیست و میراث طبیعی و فرهنگی کشور خودشان است. ارائه آموزش‌های غیررسمی به بازدیدکنندگان ژئوپارک به افزایش مسئولیت‌پذیری مردم و ایجاد و توسعه گردشگری پایدار پیرامون ژئوپارک کمک می‌کند، اما بدل‌نشدن ژئوپارک به سازمانی منفعل و تبدیل آن به مکانی برای توسعه گردشگری پایدار و آموزش بازدیدکنندگان به آسانی صورت نمی‌گیرد. ژئوپارک‌ها و مدیریت بالادستی آن باید با متخصصان و محیط‌های علمی دیگر تعامل آزاد داشته باشند و در گام نخست، از سایر متخصصان کشور استفاده کنند؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود مدیران، مسئولان و دست‌اندرکاران ژئوپارک‌های کشور برای بهبود وضعیت کمی و کیفی ژئوپارک‌ها و رشد و ارتقای آموزش گردشگران (همان ارتقا و ارائه تفسیر میراث) به نقش هم‌زمان حوزه‌های هفت‌گانه مطرح شده در این پژوهش توجه کنند و براساس آن‌ها، برنامه‌هایی طراحی، تدوین و اجرا کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود پیش از تأسیس ژئوپارک، به پیش‌نیازهای تحقق آموزش گردشگران توجه کنند؛ از جمله راه‌اندازی مرکز تفسیر و تابلوها و مسیرهای تفسیری و تربیت راهنمایان تفسیری در ژئوپارک در حال تأسیس و نهادینه کردن مشارکت مردم و تسهیلگری قبل از افتتاح رسمی ژئوپارک و پس از تثبیت بودجه و تشکیلات مدیریتی و زیرساختی آن. در نهایت، انجام کارهای پژوهشی جداگانه بر روی آموزش جامعه محلی و ارائه الگویی با رویکرد تسهیلگری در ژئوپارک‌ها پیشنهاد ما به پژوهشگران آتی است.

منابع

- Beck, L. & Cable, T. (2002). *Interretation for the 21st century: Fifteen guiding principles for interpreting nature and culture*, SAGMORE Publishing.
- Beck, L. & Cable, T. (2011). *The Gifts of Interretation: Fifteen guiding principles for interpreting nature and culture*, Third Edition. SAGMORE Publishing.
- Beck, L. & Cable, T.T. & Knudson, D.M. (2018). *Interpreting Cultural and Natural Heritage: For A Better World*, Sagamore-Venture Publishing LLC., USA.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brilha, J. (2018). "Geoheritage and Geotourism". In: Reynard, E., Brilha, J. (Eds.), *Geoheritage: Assessment, Protection, and Management* (pp. 323-335); Elsevier, Amsterdam.
- Buhalis, D. (2019). "Technology in tourism - from information communication technologies to eTourism and smart tourism towards ambient intelligence tourism: a perspective article". *Tourism Review*, 75(1), 262-272. DOI: 10.1108/TR-06-2019-0258
- Cable, T.T. (2021). *Interpreting Mining: A Case Study of a Coal Mine Exhibit*. In: B.N. Sadry (Ed.) *The Geotourism Industry in the 21st Century: The Origin, Principles, and Futuristic Approach* (pp. 229-245); Apple Academic Press, Florida: USA.
- Chery B, A. (2011). *Grounded Theory on the Process Emergency Department Nurses Utilize when Managing Adult Patients' Pain*, *Annual Conference Research Poster*.
- داولینگ، راس و نیوسام، دیوید (۱۳۸۷). ژئوتوریسم (جهانی). ترجمه عادل نجف‌زاده و بهرام نکویی صدری. تبریز: انتشارات معاونت راهبردی منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس.
- بک، لری و کیبل، تد (۱۳۹۶). اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری: مدیریت بازدیدکنندگان و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی. مترجم بهرام نکویی صدری با همکاری فاطمه فهرست. تهران: انتشارات مشترک معاونت پژوهشی دانشگاه علم و فرهنگ (وابسته به جهاد دانشگاهی) و نشر مهکامه.
- بک، لری و کیبل، تد (۱۳۹۳). اصول تفسیر میراث در صنعت گردشگری: مدیریت بازدیدکنندگان و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی. مترجم بهرام نکویی صدری با همکاری فاطمه فهرست. تهران: مهکامه. به سفارش دانشگاه علم و فرهنگ.
- طباطبایی، امیر، حسنی، پرخیده، مرتضوی، حامد و طباطبایی چهر، محبوبه (۱۳۹۲). «راهبردهایی برای ارتقای دقت علمی در تحقیقات کیفی». *مجله دانشگاه علوم پزشکی خراسان شمالی*، ۵(۳): ۶۶۳-۶۷۰.
- سالدانیا، جانی (۱۳۹۵). راهنمای کدگذاری برای پژوهشگران کیفی. ترجمه عبدالله گیویان. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- میرزایی، خلیل (۱۳۹۶). کیفی پژوهی: پژوهش، پژوهشگری و پژوهش‌نامه‌نویسی. تهران: نشر فوژان.
- نکویی صدری، بهرام (۱۳۹۸). مقدمه ای بر میراث زمین‌شناختی ایران (ژئوسایت‌ها و ژئومورفوسایت‌ها). تهران: انتشارات مشترک مهکامه و انجمن ایرانی ژئومورفولوژی.
- نکویی صدری، بهرام (۱۳۸۸). مبانی زمین‌گردشگری با تاکید بر ایران. تهران: انتشارات سمت.
- Beck, L. & Cable, T. (1998). *Interretation for the 21st century: Fifteen guiding principles for interpreting nature and culture*, SAGMORE Publishing.

- Assessment, Protection and Management* (pp. 267-288); Amsterdam: Elsevier Ltd.
- Machlis, G. & McDonough, M. (1978) *Children's Interpretation: A Discovery Book for Interpreters*. University of Washington Press.
- Mills, E. (1920). *Adventures of a nature guide and essays in interpretation*. Friendship, WI: New Past Press.
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1994) *Qualitative data analysis: A sourcebook* (2nd Ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moscardo, G., & Benckendorff, P. (2015) *Education for Sustainability in Tourism: A Handbook of Processes, Resources, & Strategies*; Springer-Verlag Publishing.
- Newsome, D., & Dowling, R.K. (Eds.) (2010). *Geotourism: The Tourism of Geology and Landscape*; Oxford: Goodfellow Publishers.
- Pierssené, A. (2003). *Explaining our world. An approach to the art of environmental interpretation*. Routledge.
- Polit, D.F., & Beck, C.T. (2006). *Essentials of nursing research: methods, appraisal and utilization*. (6th ed.). Philadelphia. Lippincott Williams and Wilkins.
- Reynard, E., & Brilha, J. (Eds.) (2018). *Geoheritage: Assessment, Protection and Management*; Amsterdam: Elsevier Ltd.
- Roberts, P.H., Priest, M., & Traynor, R. (2006) "Reliability and validity in research". *Nursing Standard* 20(44), 41-45.
- Sadry, B.N. (Ed.) (2021a). *The Geotourism Industry in the 21st Century: The Origin, Principles, and Futuristic Approach*. Apple Academic Press. Florida: USA.
- Dowling, R. K., & Newsome, D. (2018). *Handbook of Geotourism*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham, Gloucestershire.
- Dowling, R. K., & Newsome, D. (2017). "Geotourism Destinations - Visitor Impacts and Site Management Considerations". *Czech Journal of Tourism*, 6(2), 111-129. DOI: 10.1515/cjot-2017-0006
- Dowling, R. & Newsome, D. (2010). *Global Geotourism Perspectives*. Oxford: Goodfellow Publishers.
- Dowling, R. & Newsome, D. (2006). *Geotourism*. Oxford: Elsevier Ltd.
- Farsani, N. T. & Neto de Carvalho, C., & Xu, K. (2018). Education as a key tent of geotourism. In: R. K. Dowling & D. Newsome (Eds). *Handbook of Geotourism* (pp: 234-243). Cheltenham, Gloucestershire: Edward Elgar Publishing
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1994). "Competing paradigms in qualitative research". *Handbook of qualitative research*, 2(163-194), 105.
- Ham, S. (2013). *Interpretation: Making a difference on purpose*. Golden, CO: Fulcrum Publishing.
- Ham, S. (2019). *Email personal communication with Prof. Sam Ham*.
- Hose, T.A. (Ed.) (2016). *Geoheritage and Geotourism: a European Perspective*, Woodbridge: The Boydell Press.
- Lipman, E. L., Kenny, M., Jack, S., Cameron, R., Secord, M., & Byrne, C. (2010). "Understanding how education/support groups help lone mothers". *BMC Public Health*, 10(1), 1-9.
- Macadam, J. (2018). "Geoheritage: getting the message across. What message and to whom?" In: E. Reynard & J. Brilha (Eds.) *Geoheritage*.

- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1990) *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. (Second Edition) Sage Publications, Inc.
- Streubert, H.J., & Rinaldi-Carpenter D. (2011). *Qualitative Research in Nursing: Advancing the Humanistic Imperative*. Fifth edition, Lippincott Williams & Wilkins co.
- Tilden, F. (1957). *Interpreting our heritage*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Tilden, F. (1967). *Interpreting our heritage*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Tilden, F. (1977). *Interpreting our heritage*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- UNESCO (2018). *UNESCO Global Geoparks*. Paris: UNESCO, 2018. Available at: <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/unesco-global-geoparks/>
- UNESCO (2000) *UNESCO Geoparks Programme Feasibility Study*, UNESCO, Paris, 2000.
- WTO/UNEP (1994). *Guidelines: development of national parks and protected areas for tourism*. In: UNEP-IE/PAC Technical Report Series no 13. Madrid, WTO/UNEP Joint Publication.
- Xiang, Z., & Fesenmaier, D. R (2017). *Analytics in Smart Tourism Design: Concepts and Methods*. Springer Publishing
- Sadry, B.N. (2021b). "The Future of Geotourism". In: B.N. Sadry (Ed.) *The Geotourism Industry in the 21st Century: The Origin, Principles, and Futuristic Approach* (pp. 532-549). Apple Academic Press, Florida: USA.
- Sadry, B. N. (2021c). The Scope and Nature of Geotourism in the 21st Century. In: B. N. Sadry (Ed.) *The Geotourism Industry in the 21st Century: The Origin, Principles, and Futuristic Approach* (pp. 3-21). Apple Academic Press, Florida: USA
- Sadry, B.N., & Tavazo, Z. (2020). Using the central place theory in geoparks, A case study of Aras Aspiring Geopark in Iran. The 36th *International Geological Congress 2-8 March 2020* (postponed), Delhi, India
- Sadry, B.N. (2020). "Geotourism Books: An overview on Geoconservation Concept through Geotourism". *ProGeo News 2020*: no.4, p.2; available online at: <http://www.progeo.ngo/publications.html>
- Scheermesser, M., Bachmann, S., Schamann, A., Oesch, P., & Kool, J. (2012). A qualitative study on the role of cultural background in patients' perspectives on rehabilitation. *BMC musculoskeletal disorders*, 13(1), 1-13.
- Shank, G. D. (2006). *Qualitative research: A Personal skills approach*. Prentice-Hall, 2nd Edition.
- Stommel, M., & Wills, C.E. (2004) *Clinical Research: Concepts and Principles for Advanced Practice Nurses*. Philadelphia: lippincott Williams and wilkins.